

DEMRE (MYRA), AZİZ NİKOLAOS KİLİSESİ KAZISINDA BULUNAN “THEOTOKOS HODEGETRIA” TASVİRİ

Nilay KARAKAYA*

Summary

During the excavation and the Works of restoration and conservations of the wall paintings in St. Nikolaos Church in Demre (Myra) with the presidency of Prof. Yıldız Ötüken in 2003, a funerary building founded in the shape of arcosolium, was found in the room of D1 at the investigations of the southern side of the building called “D”. According to the investigations, both of the tombs in the arcosolium were belonged to a family and also it is thought that the parents who were buried with their childs, were the patrons of the building called “D”.

On the east wall of the arcosolium, also on the line of northern tomb which was made by qualified workmanship, a wall painting called Theotokos Hodegetria (The mother of God) was found. In the wall painting, Jesus sits in the left arm of Virgin depicted as a bust. Jesus holds a furled scroll in his left hand and blesses with his right hand.

The depiction of the Mother of God (Theotokos Hodegetria) who holds Jesus in her arms with the sense of motherhood, is very important in Byzantine iconography. Especially in the cult of death, Virgin is a very important mediator between God and dead, also she is supposed to be a protector of dead. In addition to this she is first step of the salvation of human because of giving birth to Jesus who is also representative of God. Although there are many graves in the enviroment of the room called D1, these tombs are in a very special position because of the depiction of Theotokos Hodegetria and the arcosolium. The establishment of funerary monuments in specially aranged areas of chapels or narthexes during the middle and late byzantine periods is associated directly with the social status of their founders, their special relation ship with the ecclesiastical foundations and the management of these foundations. Their depictions were intended to preserve for eternity the image of their physical aspect and the insignia of their social status. The style of the depiction is different from the all painting of the church. The style is very similar to the wall paintings in Anatolia dated

* Yrd. Doç. Dr. Nilay Karakaya, Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kayseri - TÜRKİYE.

to the 12th-13th centuries. Dating of the structure of building D and the small findings obtained in the building, will help dating of the depiction of Hodegetria.

Key Words: The Mother of God, Mediator, Arcosolium, Salvation.

Özet

2003 yılında, Prof. Yıldız Ötüken başkanlığında sürdürülen Demre-Myra Aziz Nikolaos kilisesi kazısı ve duvar resimlerini koruma-onarım ve belgeleme çalışmaları sırasında, “D” olarak adlandırılan yapının güneyindeki çalışmalarda, D1 mekânın içinde, arkosolium tipinde bir mezar yapısı bulunmuştur. İncelemelere göre her iki mezarın aile gömüsü olduğu; yetişkin erkek ve kadın bireylerin çocuklarıyla birlikte defnedildiği mezarların, D yapısının banilerine ait olduğu düşünülür. Arkosoliumun doğu duvarında, özenli bir işçilik gösteren kuzeydeki mezar hizasında, “Theotokos Hodegetria” (Yol Gösteren Tanrı’nın Annesi) olarak tanımlanan bir duvar resmi bulunmuştur. Duvar resminde, büst şeklinde tasvir edilen Meryem’in solunda oturur biçimde çocuk İsa vardır. İsa, sol elinde kapalı bir rulo taşımakta, sağ eli ile muhtemelen takdis işareti yapmaktadır.

Tanrı anası Meryem (Theotokos Hogetria)’in çocuğunu şefkatle kucaklamış bir biçimde resmedilişi, Bizans ikonografisinde önemlidir. Meryem özellikle ölüm kültüründe, insan ile tanrı arasındaki en önemli aracı, koruyucu, Tanrı’nın cisimleşmesine aracı olması nedeniyle de insanlığın kurtuluşunun ilk adımıdır. Mekânın içinde ve çevresinde çok sayıda mezar olmasına karşın bu mezarlarda yatan kişiler, arkosolium yapısı ve Hogetria tasviri ile özel bir konum kazanır. Orta ve geç Bizans döneminde narteks ve şapellerde özel olarak düzenlenmiş gömü yapılarının kuruluşu, kurucularının sosyal statüleri, dini kuruluşlarla özel ilişkileri ve bu kuruluşun idaresi ile direk ilişkilidir. Bu kişilerin tasvirleri, sosyal statülerini olduğu kadar fiziksel görünümelerini ebediyete kadar korumak amacı ile yapılmıştır. Myra’daki tasvirin üslubu kilisenin tüm duvar resimlerinin üslubundan farklıdır. Üslup, genellikle Anadolu’daki 12–13. yüzyıl duvar resimleri ile benzerlik gösterir. D yapısı ile birlikte bu yapıdan elde edilen küçük buluntuların tarihlenmesi tasvirin tarihinin belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı Anası, Aracı, Arkosolium, Kurtuluş.

2003 yılında, Prof. Yıldız Ötüken başkanlığında sürdürülen Demre-Myra Aziz Nikolaos kilisesi kazısı ve duvar resimlerini koruma-onarım ve belgeleme çalışmaları sırasında, “D” olarak adlandırılan yapının güneyindeki çalışmalarda, D1 mekânın içinde, arkosolium tipinde bir mezar yapısı bulunmuştur¹. Düzgün kesme taşla inşa edilen arkosoliumun doğu-batı yönünde beşik tonoz ile örtülü olduğu; tonoz açıklığının, batıda kademeli

¹ Ötüken 2004, 113.

iki taş kemerle sınırlandırıldığı belirtilmektedir². Düzgün kesme taşlarla döşeli arkosoliumun zemininin üstündeki devşirme taş levhaların, doğu batı yönünde yapılmış olan sandık tipi iki mezara ait olduğu söylenir³. Antropolog Doç. Dr. Yılmaz Erdal tarafından yapılan incelemeye göre her iki mezarın aile gömüsü olduğu; yetişkin erkek ve kadın bireylerin çocuklarıyla birlikte defnedildiği mezarların, D yapısının banilerine ait olduğunun düşünüldüğü vurgulanır⁴. Arkosoliumun doğu duvarında, özenli bir işçilik gösteren kuzeydeki mezar hizasında, “Theotokos Hodegetria” (Yol Gösteren Tanrı’nın Annesi) olarak tanımlanan bir duvar resmi bulunmuştur⁵. Bu tasvirin koruma ve onarım çalışmaları Restoratör Rıdvan İşler tarafından gerçekleştirilmiştir⁶ (Fig. 1). Bu çalışmamızda, tasvirin ikonografik özellikleri, işlevi araştırılarak üslubu değerlendirilmiş ve tarihlendirilmeye çalışılmıştır⁷.

Duvar resminde, büst şeklinde tasvir edilen Meryem’in burun hizasından başlayarak yüzünün alt kısmı ve vücudunun orta bölümü kısmen tahrip olmuştur (Fig. 2, Fig. 3). Meryem’in solunda yer alan ve dizleri hizasına kadar korunabilmiş çocuk İsa’nın da muhtemelen takdis pozundaki sağ eli, sol kolu ve yüzü kısmen dökülmüştür. Kızıl kahve maphorionlu Meryem, hafif sola dönüktür. Çocuk İsa’yı taşıdığı sol kolunun eli belki maphorionu ile örtülüydü. Meryem’in başını kapatan maphorionunun kenarında beyaz bir şerit ile ortada dört beyaz yıldız motifi betimlenmiştir. Figürün başını, etrafında ince- beyaz bir şerit bulunan sarı bir hale çevreler. Oturur biçimde tasvir edilen çocuk İsa ise Meryem’e dönüktür. Beyaz khiton, sarı (?) himation giymiştir. Beli hizasındaki sol elinde kızıl kahve renkte, kapalı bir rulo taşımakta, tahrip olan sağ eli ile muhtemelen takdis işareti yapmaktadır. İsa’nın etrafı beyaz şeritli sarı halesinin solunda Θ Y (Theou) harfleri okunmaktadır. Her iki figür mavi bir fon üzerindedir. Tasviri muhtemelen yuvarlak kemerli kızıl kahve şerit sınırlar. Meryem’in sol kolu altında, kalın kızıl kahve şeridin çok az bir bölümü görülür. Ayrıca tasvirin sol alt bölümünde tanımlanamayan, kızıl kahve-mavi boyamalar dikkati çeker.

² A. g. e., 113., res. 2.

³ A. g. e., 113.

⁴ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ötügen 2005.

⁵ Ötügen 2004, 113. res.3.

⁶ Yardımlarından dolayı Rıdvan İşler’e teşekkür ederim.

⁷ Konu hakkındaki çalışmalarımı destekleyen Prof. Yıldız Ötügen’e teşekkür ederim.

Tanrı anası Meryem'in (Theotokos Hodegetria) çocuğunu şefkatle kucaklamış bir biçimde resmedilişi, Bizans ikonografisinde önemlidir⁸. Meryem özellikle ölüm kültüründe, insan ile tanrı arasındaki en önemli aracı, koruyucu, Tanrı'nın cisimleşmesine aracı olması nedeniyle de insanlığın kurtuluşunun ilk adımıdır. Theotokos Hodegetria tipinde Meryem, tam ya da yarım figür olarak tasvir edilir. Anne çocuğunu sol kolunda tutarken sağ eliyle onu gösterir. Meryem'in başı İsa'ya doğru hafifçe eğilmiştir. İsa ise, sağ eliyle takdis işareti yaparken, sol eliyle kapalı bir rulo tutmaktadır. İkinin de bakışları resmin dışına dönüktür⁹. Meryem'in İsa'yı göstermesi, gerçek ve hayatı işaret etmesidir: “İsa ona dedi: *Yol ve hakikat ve hayat benim; ben vasıta olmadıkça, Babaya kimse gelmez*” (Yahya 14: 6).

Meryem'in tasvir edildiği en erken örnekler 3. yüzyılın ilk yarısına ait Roma katakomplarındadır. Priscilla Katakombundaki tasvirinde, sarı bir yıldız, oturan kadının yanındaki bebeğe dikkati çeker. “İsa'nın Doğumu” olarak değerlendirilen bu sahnede anne ile çocuğun ilişkisi sade bir şekilde işlenmiş, fakat Meryem “anne” sıfatı ile tanımlanmamıştır. Meryem, katakomplarda, dinsel bağlamda henüz bir yere gelememiş ve diğer konulu tasvirler gibi, bir İncil konusu olarak resmedilmemiştir¹⁰. Erken tasvirlerinde Meryem'in ölen kişi için kurtuluşu simgelemekten daha çok tezat bir özellik taşıdığı bilinir¹¹. Meryem, 2. ve 3. yüzyıllarda “Ebedi Bakire” olarak tanımlanır¹².

431'de toplanan Efes Konsili ile Meryem, Theotokos yani Tanrı Anası (Mather Theou) sıfatını almıştır¹³. İsa'ya gösterilen saygının, bir ana olarak Meryem'e de gösterilmesi Efes konsilinden sonra gerçekleşir. Konsilde tartışılan ana konu, “Oğul”un, insan tabiatıdır¹⁴. Dolayısı ile Oğul'un annesi olarak Meryem'in kimliği tartışılır¹⁵. Suriyeli Piskopos Nestorios,

⁸ Theotokos Hodegetria için bkz. Onasch, 1981,140-141; Spitzing, 1987, 226-228; Kalavrezou 1990, 165-172; Poskalsky 1991, 2174; Sevckenko, 1991, 2172-2173.

⁹ Spitzing 1987, 230-231.

¹⁰ Kalavrezou, 1990, 165.

¹¹ A.g.e., 165-166.

¹² Onasch 1981, 141.

¹³ 12 Spitzing 1987, 226; Wright 2004, 22.

¹⁴ Onasch 1981, 141. ; Kalavrezou 1990, 166-167; 431 Efes Konsili için bkz. Dvornik 1990, 12-14.

¹⁵ Benko 2004, 257, 262; Konsil'in Meryem ile ilgili olmayıp, “Theotokos” teriminin İsa'nın beşeri ve ilahi tabiatı ile ilgili olduğu, bu terimin Meryem'e verilen bir ayrıcalık olarak değil, İsa'nın iki tabiatı olarak açıklandığı söylenir. Tanrı (Theo) ve doğum (Tokos) kavramlarının

İsa'nın beşeri ve ilahi iki tabiatını savunmakta; İsa'nın beşeri tabiatının Meryem'den, ilahi tabiatının ise Tanrı'dan olduğunu ileri sürmektedir. Böylece Meryem, Tanrı'nın Anası değil, yalnızca İsa'nın anasıdır. Nesterios'a karşı İskenderiyeli Kyrillos, Meryem'in bakireliğini, Tanrı'nın, tüm insanların babası haline gelişinin temeli olarak görür. 434'te İstanbul patriği Theotokos, Meryem üzerine bir vaaz verir. Konsilden kısa bir süre sonra inşa edilen Roma Santa Maria Maggiore Kilisesi'nin apsis mozaiğinde; tahtta Meryem, “Theotokos” sıfatı ile imparatorluk giyisileri içindedir¹⁶. Nysa'lı Gregorios, Nazianzus'lu Gregorios ve Büyük Basileios, sadece İsa'nın bir bakireden doğuşunun değil, aynı zamanda Meryem'in daimi bakireliğinin de üzerinde teolojik araştırmalar yapmışlardır¹⁷. Damaskus'lu (Şam) Ioannes tarafından şekillendirilmiş olan Ortodoks öğretisi, Meryem'in rolünün önemini vurgular. Bu öğretiye göre İsa, kadın aracılığı ile değil, fakat kadının kendisinden doğmuştur. İsa, babadan tanrısal doğasını aldığı gibi Meryem'den beşeri doğasını almıştır. Dolayısıyla Meryem'in tanrı ile insan arasında aracı ve koruyucu özelliği vardır¹⁸. Özellikle koruyucu sıfatları Akathistos İlahisi'nde de vurgulanmıştır: İlahide Meryem, “aracı, köprü, cennet merdiveni, sığınak, kurtuluş kapısı, duvar, sarsılmaz kule” gibi çeşitli mecazî anlamlar taşır¹⁹. Meryem'in koruma, müdafaa, sığınma anlamına gelen bu tanımlarından başka bolluk ve bereketi simgeleyen sıfatları da vardır²⁰. Özellikle Çavuşin'deki H. Stephanos Kilisesi'nde, orans duruşunda ki Meryem'in yanında bulunan

birleşiminden oluşan “Theotokos” terimi ile tekrar dünyaya gelme fikri sunulmuş oluyordu. Meryem'in tekrar dirilişteki rolünün tanımlaması ve İsa'nın beşeri tabiatı tartışma konusu olmuş, sonuçta amaçladıklarının tam tersi olarak “Theotokos” terimini Tanrı Anası Meryem'e atfederek, “Cennetin Kraliçesi” olabileceğine karar vermişlerdir.

¹⁶ Kalavrezou 1990, 166-167.

¹⁷ Poskalsky 1991, 2174.

¹⁸ A.g.e., 2174.

¹⁹ Birkbeck-Woodward 1917, 57; “Bütün herkes tarafından şarkısı söylenen Ana, sen bütün kutsal kişiler üzerinden en kutsal kavramı doğurdun. Şimdi bizim ibadetimizi kabul et, bütün kötülüklerden kuru ve sana seslenen herkesi tehdit eden cehennem cezasından kurtar”. Kalavrezou 1990, 167; Limberis 1994, 121.

²⁰ Limberis 1994, 122, 127, 129; Meryem'e atfedilen bu savunma, koruma, bolluk ve bereket ile ilgili tanımlamaların İncil'e ait olmadığı, Bizans'tan önce var olup, devam eden tanrıça kültüne dayandığı; Rhea, Tyche, Hekate, Demeter, Persophone ve Athena'nın özelliklerinin Meryem'de devam ettiği söylenir. Başkent Konstantinopolis'te Tyche, şehrin güvenliği ve refahını sağlayan bir tanrıça iken, Theotokos şehrin surları olmuş, 7. yüzyıldan itibaren başkent koruyucusu olarak belirlenmiştir. Başkentte Theotokos kültürünün şekillenmesini, Tyche ve Rhea tanrıçalarının devam eden varlığı desteklemiş, Meryem'in kimliği bölgesel geleneklerle şekil alıp, tarihsel bir karışım olmuştur.

yazıtta; Meryem'den “Tanrıya açılan kapı” olarak bahsedilmekte ve oğlundan ölen kişi için şefaata dilemesi istenmektedir²¹.

Resim sanatında Meryem tasvirleri, İsa'dan sonra gelen en önemli figür olarak, genellikle 5. yüzyıldan sonra yoğunlaşır²². 5. yüzyıla ait lahitlerdeki tasvirlerinde ΘΕΟΤΟΚΟC (Tanrı Anası) veya daha yaygın olarak; ΜΡ ΘΥ (ΜΗΤΗΡ ΘΕΟΥ/ Tanrı Anası) tanımlaması ile betimlenir. Meryem ve mezar kültü arasındaki ilişkinin bu dönemde başladığı görülür²³.

İkonoklasmus öncesine ait birçok tasvirinde Meryem genellikle, İsa'yı tutarak, O'nu dünyaya göstermektedir²⁴. Örneklerde meleklerle birlikte tasvir elden Meryem'in, sadece dirilişin sembolü olarak değil, tanrı ile ölen kişi arasındaki aracı olarak saygı gördüğü bilinir²⁵. İkonoklasmus öncesinde Meryem, imparatorluk mühürlerinde görülmektedir. Bu mühürlerde genellikle “Platytera” ve “Hodegetria” tipleri karşımıza çıkmaktadır. 843–847 yılları arasında, Patrik Metadios'un mühürleri Hodegetria Meryem'in görüldüğü örnekler arasındadır. Hodegetria Meryem tipi, 9. yüzyılda patrikhane mühürlerinde tasvir edilmesine rağmen “Hodegetria” sıfatı ilk kez, 11. yüzyıl mühürlerinde görülür²⁶. VI. Leo'dan (886–912) itibaren Meryem figürleri sikkeler üzerinde tasvir edilmiştir. Meryem'in dinsel önemi, İkonoklasmus'dan sonra da artmış, tasvirleri apsis, ikona ve liturjik eşyalara işlenmiştir. Özellikle 9.yüzyıldan itibaren, Meryem tasviri apsis programında sıkça yer alır²⁷. Kapadokya'da apsisde tasvir edilen kimi örneklerde Hodegetria Meryem, yanlarda melekler, Anna, Ioakim ve üstte tanrı eli ile betimlenir. “Tanrı eli” Tanrı ya da Baba'nın simgesi olup, kutsayarak, Oğul'a, Baba'nın zaferini aktarır. Çocuğun tanrısallığı, annesi Meryem'in kollarında cisimleşmiş Logos olarak yer alması, Ortodoks Kilisesi'ne göre; Tanrı'nın ete ve kemiğe bürünerek, İsa olarak

²¹ Yazıtta; “Evet, Tanrıya açılan kapı, bunlar senin efendimize uzanmış olan ellerin, sana ait olan ellerki, merhamet gözyaşları ve sözlerle anlatılmaz sızlanışlar ortasında oğlundan bizim için şefaata dile tanırımızdan, çünkü o her zaman annesinin dualarını kabul eder” okunur. bkz. Thierry 1983, 17, lev.11b, res. 9.

²² Onasch 1981, 140.

²³ Spitzing 1987, 228; Kalavrezou 1990, 172.

²⁴ Wellen 1971, 156–211; Kalavrezou 1990, 168.

²⁵ Kalavrezou 1990, 168.

²⁶ Sevcenko 1991, 2172.

²⁷ Apisde tasvir edilen örneklerini Kapadokya'daki 10–11. yüzyıla ait kiliselerde görmekteyiz, bkz. Epstein 1986, 26; Kalavrezou 1990, 172, res. 16.

cisimleşmesi şeklinde yorumlanır²⁸. Sahnenin iki yanında bulunan baş melekler insanlığın kurtuluşu ve yeniden dirilişin öğeleridir. Anna ve Ioakim ise Meryem’in tanıkları olarak sahnede yer alırlar. Tasvirin yan apsislerde tasvir edilmesi ise Kappadokya’ya özgü bir özelliktir²⁹. Meryem’in içten, duygusal ve anaç ifadeli tasvirleri özel şapel, evlerdeki ikona, el yazmaları ve mühür gibi özel kullanım alan ve eşyalarında resmedilmeye başlanmakla birlikte, 11-12. yüzyıllarda ve imparatorluğun son dönemlerinde Meryem’e gösterilen saygı, Tanrı ile bir tutulur³⁰.

Hodegetria ismi, bugün ayakta olamayan İstanbul’daki Hodegetria Manastırı Kilisesi’nden gelir³¹. Kilisenin Mangana semtinde, bugünkü Topkapı Sarayı bölgesinde, yer aldığı belirtilir³². Yapı, daha sonra tümüyle yok olmuştur³³. Bu bölgede 1923 yılında Fransızlar tarafından yapılan kazıda bulunan kubbe ile örtülü altıgen planlı yapının Hodegetria Kilisesi olabileceği tartışılır. Yapının beş cephesinde geniş eksedraların bulunduğu, altıncı kenarında ise bir narteksin yer aldığı belirtilir³⁴. İnanişâ göre kilise, II. Theodosius’un kız kardeşi Pulcheria tarafından (408–450) yaptırılmıştır³⁵. Meryem ikonu, II. Theodosios’un (408–450) karısı imparatoriçe Eudokia tarafından Kudüs’ten (ya da Antakya’dan) İstanbul’a getirtilmiştir. Eudokia getirttiği bu ikonası kocasının kız kardeşi Pulkheria’ya (399–453) göndermiş, Pulkheria da ikonası için Hodegen (Οδηγοι) Kilisesi’ni inşa ettirmiştir. Hodegetria ikonu yüzyıllar içinde birçok kez yer değiştirmiştir: II. Ioannes Komnenos’un isteği üzerine muhtemelen Pantokrator Manastırı’na getirilmiş, karısı ve kendi ölüm gününü anmak amacı ile imparatorun mezarının yanına konulmuştur³⁶. 1187 yılında ise kuşatma altındaki şehri korumak amacı ile surlara taşınır. Latin istilası sırasında ikona Pantokrator Manastırı’nda saklanmış, 1261

²⁸ Jölivet Lévy 2003, 81.

²⁹ Ötügen 1980, 305, dn. 16; Tasvirin, sütunlu kiliselerde, Göreme 9. No’lu Kilise, İhlara Karagedik, Direkli ve Ortahisar Cambazlı Kilise’de Meryem ve çocuk İsa prothesiste; Çavuşin Nikephoras Phokas ve Akhisar Çanlı Kilise’de ise Meryem’in diokonikonda yer aldığı belirtilir.

³⁰ Spitzing 1987, 228; Kalavrezou 1990, 172.

³¹ İsmi manastırdan alan Hodegetria ikonası için bkz. Bacci 2005, 321–323.

³² Wolf 1948, 321.

³³ A.g.e., 321, dn. 12’de, van Millingen’in şehir surlarının yakın olduğu Hodegetria kilisesinin küçük kapısına kaynak olarak bazı görüşler bildirdiği söylenir (Millingen 1989, 257).

³⁴ A.g.e., 321.

³⁵ Pulcheria tarafından Meryem adına yaptırılan kilise için bkz. Cooper 2004, 39–51.

³⁶ Sevcenko 1991, 2172.

yılında ise VIII. Mikhael Palaeologos ikona eşliğinde şehre girmiştir³⁷. 14. Yüzyılda ikonanın Blakhernai Sarayına taşındığı bilinir³⁸. 1453'de ise Türkler tarafından Khora Manastırı'nda bulunan ikonanın dörde bölündüğü söylenmektedir³⁹.

Myra'daki tasvir, kuzeydeki mezar hizasında olup, yuvarlak kemerli şerit ile çevrilidir. Daha önce belirttiğimiz gibi tasvirin sol alt köşesinde tanımlanamayan boyamalar vardır. Bu parçalar ölen kişilerin portrelerine ait olabilir. Mekânın içinde ve çevresinde çok sayıda mezar olmasına karşın bu mezarlarda yatan kişiler, arkosolium yapısı ve Hogetria tasviri ile özel bir konum kazanır. Orta ve Geç Bizans döneminde narteks ve şapelde özel olarak düzenlenmiş gömü yapılarının kuruluşu, kurucularının sosyal statüleri, dini kuruluşlarla özel ilişkileri ve bu kuruluşun idaresi ile direkt ilişkilidir⁴⁰. Bu dönemlerde en yaygın gömü tasvirleri; duvar resimleri, ikona ya da kabartmalardır. Bunlardan en sık kullanılanı ise Tanrı ve ölü arasında aracı olan ve çocuk İsa ile tasvir edilen Meryem ve ebedi olarak anılmak istenen kişinin duvar resmidir. Bu kişilerin tasvirleri, sosyal statülerini olduğu kadar fiziksel görünümünü ebediyete kadar korumak amacı ile yapılmıştır. Ölüm herkes için vardır, fakat tasvir ve kelimelerle anımsanmanın ayrıcalığı Bizans'ta özel sosyal sınıfların hakkıdır. Kilise kurmak, cömert bir vasiyet veya ünlü bir isim olmak, ölen kişi için cennetin anahtarını sağlamaktadır⁴¹.

Myra'da olduğu gibi, Theotokos Hogetria'nın, gömü ile ilişkin tasvirleri 9. yüzyıldan itibaren görülür. Ayrıca Meryem'in gömü yapılarında, bani ile birlikte resmedildiği örnekler, aynı yüzyıldan itibaren tasvir edilmekle birlikte, 11. yüzyıl sonrası yoğunlaşır⁴². Kapadokya'da, Ihlara Vadisi'ndeki Eğritaş (Panagia Theotokos) Kilisesi'nde (İkonoklasmus öncesi/ 9. yüzyıl sonu) Hodegetria, yapının güneyindeki mezar mekanını kiliseye bağlayan koridorun doğu duvarındadır⁴³. Aynı kilisenin mezar mekânında, bani portresi tahttaki Meryem'in ayakları dibinde, proskynesis duruşundadır⁴⁴.

³⁷ Wolf 1948, 325; Sevcenko 1991, 2172.

³⁸ Sevcenko 1991, 2172.

³⁹ Wolf 1948, 327.

⁴⁰ Papamastarakis 1996–1997, 304.

⁴¹ A.g.e., 304.

⁴² Gömü yapılarında bani portreleri için bkz. Thierry 1992, 582–592.

⁴³ Thierry 1963, lev. 36a; Ötüken 1990, 47; Jölivet-Lévy 2002, 75.

⁴⁴ Thierry 1963, lev. 36c.

Zelve’de 5 No’lu Kilise’de (9–10. yüzyıl), arkosoliumda, tahtta Meryem çocuk İsa ile birlikte⁴⁵. Akhisar, Çelttek’teki Acıözü Kilisesi’nin (10. yüzyıl) güney duvarında ise Hodegetria, Azize Paraskevi ve banilerle tasvir edilmiştir⁴⁶. Ayrıca Selime’de, Derviş Akın kilisesinin (10. yüzyıl sonu/ 11. yüzyıl. başı) kuzey duvarındaki nişte Meryem ve çocuk İsa’yı bani ile birlikte görmekteyiz⁴⁷. Selime Kalesi’nde 7 No’lu Kilise’nin (10–11. yüzyıl) batı duvarında ise Meryem bani ve ailesi ile birlikte⁴⁸. Yusuf Koç Kilisesi’nde (11. yüzyıl ilk yarısı) bani, müjde sahnesinde Meryem’in yanında proskynesis duruşundadır⁴⁹. Soğanlı Karabaş Kilisesi’nde (1050–1061) ise Hodegetria, kuzey duvardaki mezar nişi içindedir⁵⁰. Özel gömü yapılarında, Meryem ve çocuk İsa’nın, bani ile birlikteki tasvirlerinin Anadolu dışı örnekleri, genellikle geç dönemlere aittir. Studenica’da Azize Anna-Anastasia (1207), Tessalias’da Porta Panagia (1283–89), Acridas’da Peribleptos (1379), Laksonias’da Panagia (14. yüzyıl), Mistra’da Panagia Hodegetria (14. yüzyıl) ve H. Theodoros (14. yüzyıl) kiliseleri bazı önemli örneklerdir⁵¹.

Myra’daki üslup, dikkat çekicidir. Yaklaşık oval biçimli yüzlerin konturları ve detaylar koyu renk (siyah) hatlarla verilmiştir. Meryem’in gözleri, yayvan, badem biçimi ile dikkat çeker. Göz kapakları ve kaşlar da göz biçimine uygun şekilde, basık, yay biçimlidir. Özellikle koyu hatlarla verilen kaşlar, kalın başlayıp yanlara doğru inceler. Meryem’in sadece sol gözünün altında ince yarım yuvarlak çizgi bulunur. İnce, uzun tasvir edilen burun, uçta yuvarlaklaşır. Çocuk İsa’dan görebildiğimiz kadarıyla, üstte sivrileşen yuvarlak hatlı kulakların içinde iki yuvarlak dilimli hat vardır. Yüzlerde ışık, beyaz fırça vuruşları ile verilmiştir. Meryem ve İsa’nın burunları üzerinde ince-uzun, beyaz hat dikkati çeker. Meryem’in gözaltlarında, gözün iki ucundan aşağı doğru inen, kısa, beyaz fırça vuruşları görülür. Alında ışık, yatay, hafif yuvarlak uzun bir hatla verilmiştir. Meryem’in yanaklarındaki hafif kızıl kahve, küçük, dairesel tonlamalar dikkat çekicidir. Konturları koyu hatlarla belirlenen saçlarda hacim, çizgiseldir. İsa’nın alnında ve yanaklarına doğru uzanan, dalgalı ve kısa perçemler özenle

⁴⁵ Thierry 1994, 359, lev. 188b.

⁴⁶ Ousterhout 2005, 139, çiz. 237; Ousterhout- Storey- Çorağan 1999, 67–76.

⁴⁷ Ötügen 1984, res.16; Jölivet-Lévy 2002, 75, res.13.

⁴⁸ Rodley 1985, 71–73, res. 62, çiz. 14; Jölivet-Lévy 2002, 75.

⁴⁹ Rodley 1985, 156, çiz. 29.

⁵⁰ Restle 1967, III, plan XLVIII.

⁵¹ Papamastarakis 1996–97, res. 2–9.

yapılmıştır. Elbise kıvrımlarındaki üslubu ise özellikle İsa'nın giysilerinde görebilmekteyiz. Konturlar ve kıvrımlar koyu hatlarla belirlenmiş, ışık ise beyaz hatlarla verilmiştir.

“Secco” tekniğinde yapılan Hodegetria tasvirini, öncelikle Nikolaos Kilisesi'nin duvar resimlerinin üslubu içinde değerlendirilmek gerekir. Tasvirin, yapının narteks, kuzey-doğu köşe mekânı, mezar mekânı ve III. güneydoğu şapelindeki duvar resimlerinden farklı bir üslup gösterdiği dikkati çeker. 12-13. yüzyıllar içinde değerlendirebileceğimiz resim, başkent etkili Kıbrıs örnekleri ile paralellik gösteren mezar mekânının resimleri ile çağdaş gözükür, fakat burada muhtemelen Anadolu'da bir sanatçı çalışmış olmalıdır. Anadolu'da aynı üslup özellikleri taşıyan örnekler yoğunlukla 12-13. yüzyıllara tarihlenir. Kapadokya'da Göreme'de Şapel 33 (Kılıçlar Kuşluk) (11. yy. ilk yarısı) oval yüzde koyu hatlı kontur ve detaylar, kalın yayvan biçimli kaşlar ve özellikle yanaklardaki hafif kızıl kahve tonlamaları ile Myra'daki örneğe benzer⁵². Özellikle sütunlu kiliselerden; Çarıklı (12.yy. ikinci yarısı), Elmalı (1190/1200), Karanlık (1200/1210) kiliseler, Meryem'in oval yüzü, yayvan göz ve kaşları, uzun-ince ve uçta yuvarlaklaşan burnu, özellikle yanaklardaki kızıl kahve, küçük dairesel tonlamaları ve kulakların biçimi ile Myra'ya yakınlaşır. Işık, Myra'da olduğu gibi alın, burun ile gözaltlarındaki kısa fırça vuruşları ve uzun hatlarla yapılmıştır⁵³. Çocuk İsa'nın alınına ve yanaklarına düşen perçemler Myra'da çok özenli ve yoğundur. İsa'nın saçlarının bu şekilde tasvir edildiği benzer örneğe rastlanmamıştır. Göreme'deki 12-13. yüzyıllara tarihlenen Çarıklı, Elmalı ve Karanlık kiliseler, üslup açısından Myra'ya en yakın örneklerdir.

Myra'da D yapısının güney bölümündeki mekânda arkosolium tipindeki mezarın doğu duvarında ortaya çıkan “Theotokos Hodegetria” tasviri daha çok üslupsal değerlendirmelerimiz ışığında, 12-13. yüzyıllara tarihlenebilir. D yapısının plan tipi ve işlevi ile ilgili araştırmalarda, Yunanistan'daki Daphni manastırı (1080/1100) kazılarında ortaya çıkan ve işlevi bilinmeyen bir yapıyla benzerliği tespit edilmiştir⁵⁴. D yapısı ile ilgili değerlendirmeler ile birlikte kazıda ortaya çıkan küçük buluntuların tarihlendirilmesi, Hodegetria tasvirinin tarihinin belirlenmesinde yardımcı olacaktır⁵⁵.

⁵² Restle 1967, II, res. 283.

⁵³ A.g.e., II, res. 183 (Elmalı), res. 200 (Çarıklı), res. 226, 229 (Karanlık).

⁵⁴ Ötüken 2004, 114.

⁵⁵ D yapısı ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Ötüken 2004; Ötüken 2005.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Bacci 2005 Bacci, M. “The Legacy of the Hodegetria: holy icons and legends between east and west Images of the Theotokos” in Byzantium, Ed. M. Vassilaki, 321–336.
- Benko 2004 Benko, S. *The Virgin Goddess, Studies in the Pagan and Christian Roots of Mariology*, Leiden-Boston.
- Birkbeck – Woodward 1917 Birkbeck, W. J. – G. R. Woodward, *The Acathist Hymn of the Holy Eastern Church*, New York 1917.
- Cooper 2004 Cooper, K. “Empress and Theotokos: Gender and Patronage in the Christological Controversy”, *The Church and Mary, Studies in Church History*, Ed. R.N. Swanson 39, New York 2004, 39-51
- Dvornik 1990 Dvornik, F., *Konsiller Tarihi. İznik'ten II. Vatikan'a* (çev. M. Aydın), Ankara.
- Epstein 1986 Epstein, A. W., *Tokalı Kilise: Tenth-Century Metropolitan Art in Byzantine Cappadocia*, *Dumbarton Oaks Studies* 22, Washington, D.C.
- Jölivet-Lévy 2002 Jölivet-Lévy, C., “La Cappadoce après Jerphanion. Les monuments Byzantines des Xe-XIIIe siècles”, *Etudes Cappadociennes*, 51-92.
- Jölivet-Lévy 2003 Jölivet-Lévy, C., “Nouveaux décors du XIIIe siècle a Tatlarin”, *Dossiers d'Archeologie* 283 , 80-85.
- Kalavrezou 1990 Kalavrezou, I., “Image of the Mother when the Virgin became Meter Theo”, *Dumbarton Oaks Papers* 44, 165-172.
- Limberis 1994 Limberis, V., *Divine Heiress, The Virgin Mary and the Creation of Christian Constantinople*, New York .
- Millingen 1889 van Millingen, A., *Byzantine Constantinople*, London 1899
- Onasch 1981 Onasch, H., *Kunst und Liturgie der Ostkirche in Stichworten unter Berücksichtigung der Alten Kirche*, Wien.
- Ousterhout – Storey – Çorağan 1999 Ousterhout, R. – P. Storey – N. Çorağan, “The Acıözü Churches near Çeltek in Western Cappadocia”, *Cahiers Archeologie* 47, 67-76.
- Ousterhout 2005 Ousterhout, R., *A Byzantine Settlement in Cappadocia*, *Dumbarton Oaks Studies* XLII, Washington D.C.
- Ötüken 1980 Ötüken, S. Y., “Akhisar Çanlı Kilise Freskoları”, *Bedrettin Cömert'e Armağan*, Ankara, 303-321.
- Ötüken 1984 Ötüken, S. Y., “Selime Derviş Akın Kilisesi ve Mezar Odası”, *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara, 293-316.
- Ötüken 1990 Ötüken, S. Y., *Ihlara Vadisi*, Ankara.
- Ötüken 2004 Ötüken, S. Y., “2003 Yılı Demre- Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Koruma-Onarım ve Belgeleme Çalışmaları” 26. Kazı Sonuçları Toplantısı, Konya, 111-126.

- Ötüken 2005 Ötüken, S. Y., “2004 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Koruma-Onarım ve Belgeleme Çalışmaları”, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, Antalya.
- Papamastarakis1996-1997 Papamastarakis, T., “Επιτυμβεισ Παρασταςεισ Κατα τη Μεση και Υστερη Βυζαντινη Περιοδο”, Δελτιον Τησ Σριστιανικη Αρκασιολογικησ Εταιρειασ 19, 285-304.
- Poskalsky 1991 Poskalsky, G. “Virgin Mary”, The Oxford Dictionary of Byzantium, III, 2174.
- Restle 1967 Restle, M., Byzantine Wall Painting in Asia Minor, Recklinghausen.
- Rodley 1985 Rodley, L. Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia, Cambridge.
- Sevcenko 1991 Sevcenko, N., “Virgin Hodegetria”, The Oxford Dictionary of Byzantium, III, 2172-2173.
- Sitzing 1987 Spitzing, G., Lexikon Byzantinisch Christlicher Symbole, München, 226-228.
- Thierry 1963 Thierry, N., Nouvelles Eglises Rupestres de Cappadoce Region du Hasan Dağı, Paris.
- Thierry 1983 Thierry, N., Haut Moyen Age en Cappadoce Les Eglises de Çavuşin I, Paris.
- Thierry 1992 Thierry, N., “Le Portrait Funéraire Byzantin. Nouvelles Données”, Ευφροσυνον, Αφιερομα στον Μανολη Ξατζηδακη 2, 582-592.
- Thierry 1994 Thierry, N., Haut Moyen Age en Cappadoce Les Eglises de Çavuşin, II, Paris.
- Wellen 1971 Wellen, G. A., “Das Marienbild in der Frühchristlichen Kunst” Lexikon der Christlichen Ikonographie III, 156-211.
- Wolf 1948 Wolf, R. L., “Footnote to an Incident of the Latin Occupation of Constantinople: The Church and The Icon of Hodegetria”, Traditio 6, 319-328.
- Wright 2004 Wright, D. F., “From God Bearer” to “Mather of God” in the Later Fathers”, The Church and Mary, Studies in Church History (Ed. R.N. Swanson), 39, 22-30.

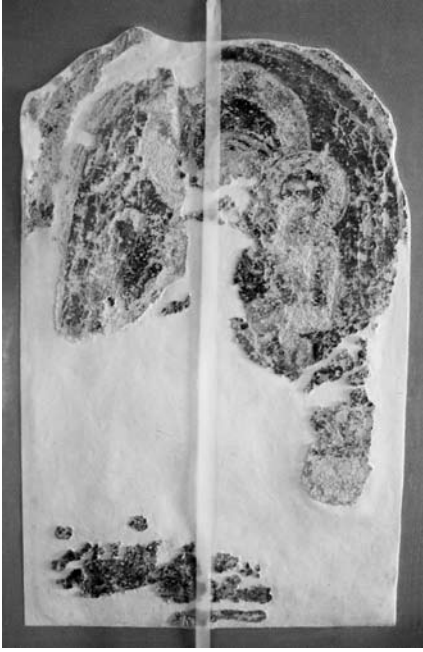

Fig. 1 Theotokos Hodegetria,
Restorasyon öncesi.

Fig. 2 Theotokos Hodegetria,
Restorasyon sonrası.

Fig. 3
Theotokos Hodegetria

